

Značaj kulture pamćenja za izgradnju kolektivnog identiteta i ontološke bezbednosti: studije slučaja Japana i Kosova*

ĐURĐICA STANKOVIĆ

Institut društvenih nauka, Beograd

MILICA TOPALOVIĆ

Institut za političke studije, Beograd

Sažetak

Kulturno pamćenje kolektiviteta izgrađeno je na važnim, često traumatskim, istorijskim momentima, koji se u svesti naroda rekonstruišu sakralizacijom, prenose usmenom tradicijom i održavaju kreiranjem narativa koji posledično postaju formativni, integrativni i mobilisajući faktor kolektivnog identiteta. Uporišta sećanja i simboli kolektivnog identiteta pružaju permanentnost i stabilnost zajednice i na primeru Japana i na primeru Kosova*¹. Iako je kontekst proučavanja sećanja različit u dvema studijama slučaja, tačku spajanja dva naizgled nespojiva primera, Japana i Kosova, autorke pronalaze u sećanju na traumatske događaje i stradanja oba naroda kroz prizmu kulture sećanja kao referentnog teorijskog modela. Posmatrano sočivima socijalnog konstruktivizma, rad teži da odgovori na pitanje da li sećanje na nuklearni napad može da promeni i simplifikuje japanski identitet, i da istraži potencijal nastanka nacionalnog mita na motivima stradanja i žrtve, kao što je to slučaj sa Kosovskim mitom. Takođe, istraživačka namera ogleda se u određivanju značaja, ali i (zlo)upotrebe Kosovskog mita za istorijsko pozicioniranje srpskog naroda i u izgradnji *mi* identiteta i u kreiranju distinkcije u odnosu na *Druge*. Ontološka bezbednost, kao naučen odnos sa *Drugima* kroz kulturu sećanja na zajedničke (ne)slavne momente, nadgrađuje postojeće nalaze opšte teorije kulture odgovorom na pitanje zašto je postojanje kolektivnih identiteta kroz kulturu pamćenja bezbednosno aktuelna tema.

Ključne reči: kulturno pamćenje, socijalni konstruktivizam, Japan, Kosovski mit, kolektivni identitet

* Rad je nastao u okviru naučno-istraživačke delatnosti koje finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

¹ Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244 i Mišljenja Međunarodnog suda pravde o deklaraciji o nezavisnosti Kosova.

Uvod

Rad je zasnovan na epistemološkom stavu da je razlika između istorije i sećanja zamagljena, te da narativi sećanja nemaju za cilj iskazivanje istorijskih fakta o (traumatskom) događaju iz prošlosti, već integraciju članova zajednice, kreiranje ili rekonstruisanje zajedničkog identiteta. Iako je integrišući faktor od vitalnog značaja, ne bi trebalo zapostaviti procese osveščivanja i samospoznaje koji se zasnivaju na kritičkom odnosu prema prošlosti. Kultura pamćenja kakva se u svakodnevnom, kolokvijalnom diskursu najčešće koristi, vezuje se za usmena predanja, tradiciju, mitove, književnost i istoriju. Termin *memory*, pozajmljen iz anglosaksonske literature, često se prevodi kao pamćenje, sećanje ili uspomena, pri čemu se na ovom govornom području navedeni pojmovi ne mogu koristiti kao sinonimi (Nikolić, 2012, str. 403). Sećanje je najjednostavnije objašnjeno kao “proces emocionalne obrade prošlosti i isključivo je jednosmeran – od sadašnjosti ka prošlosti... (dok) pamćenje može biti shvaćeno kao dvosmeran proces, u kome memorišemo neke događaje iz prošlosti sa ciljem da strukturiramo akcije i odredimo se u budućnosti” (*ibid.*). Kultura sećanja predstavlja pre svega način upotrebe prošlosti, dok prošlost nastaje razgraničenjem razlika između onoga što je bilo juče i onoga što jeste danas (Kuljić, 2014, str. 13). Zbog neizbežnog uticaja prošlosti na aktuelni identitet skupine, njeno delanje i način rezonovanja sveta oko sebe, narativi sećanja se u ovom radu koriste kao nosioci komunikacije koji oslikavaju privrženost skupine kreiranju i oblikovanju identiteta, ali i istovremenu bojazan od njegovog gubitka. Paralelno sa tim, narativi sećanja integrišu se u svakodnevnicu zajednice i pozicioniraju je u aktuelnom geopolitičkom trenutku. Dakle, kultura pamćenja utiče ne samo na stvaranje zajedništva unutar grupe već i na kreiranje/promenu slike *Drugih* o njoj.

Kultura pamćenja spada u grupu novijih naučnih disciplina. Pojačano interesovanje za kulturu pamćenja, vraćanja u prošlost i sučeljavanje sa njom popularizovalo je sam koncept u internacionalnim naučnim krugovima, ali i omogućilo razvoj debate o njenom značaju i uticaju u različitim pravcima. Globalizacija je nakratko napravila privid o nestanku potrebe za eksplicitnim isticanjem nacionalnog suvereniteta, nacije i jedinstva, van onog kome se teži – supranacionalnog. Takav privid evidentan je posebno u modernim evropskim državama gde se ističe značaj pripadnosti “velikoj evropskoj porodici naroda”, dok simultano ideje o važnosti kolektivnog pamćenja i kulture sećanja, doživljavaju procvat – *memory boom* (Winter, 2006). Puno autora čiji je predmet istraživanja tematika kolektivnog pamćenja (Maier, 1993; Huyssen, 1995; Winter, 2000; Radstone, 2000; Rossington *et al.*, 2007; Klein, 2011) svedoče o poplavi, najezdi, odnosno eksploziji sećanja (Bajović, 2012, str. 97).

Sećanje nije samo podložno promenama, ono je samo po sebi moćno sredstvo promene (Assmann i Shortt, 2012, str. 4). Zainteresovana javnost, politička elita

i istaknuti intelektualci upravo su kulturom sećanja izvršili jak, neretko ideološki obojen uticaj i podredili je *višim ciljevima*. Zato je pažnja akademske zajednice sve više mobilisana u težnji da razotkrije uzroke i posledice ranijih instrumentalizacija kolektivnog pamćenja, trauma i zaborava, naročito korišćenih u izgradnji nacija novih nacionalnih država. Ciklična popularnost koncepata kulture pamćenja i kulture zaborava povezuje se sa epohama značajnih geopolitičkih prekretnica, jačanjem desno orijentisanih opcija, pokušajima prekrajanja kolektivnih identiteta i kreiranjem altrenativnih sećanja. Bez obzira na propagandne svrhe u koje se neretko koristi, kultura pamćenja ima normativnu i formativnu snagu u izgradnji i održavanju identiteta zajednice oblikovanog naročito na osnovu negovanja sećanja na traumatske događaje. Sećanja na nacionalnu traumu ostaju relevantna za identitet i dugo nakon samog događaja. Aleksandar Džefri (*Alexander Jeffrey*) na kulturnu traumu gleda kao na empirijski koncept koji trajno menja svest i identitet zajednice, a koji je uzrokovan podvrgavanjem njenih članova nekom užasnom iskustvu ili događaju (*Jeffrey et al.*, 2004, str. 1).

Ratno sećanje Japana predstavlja jedno od najkredibilnijih globalnih pitanja kulture sećanja na ratove i zločine koje je značajno zainteresovalo širu javnost krajem prošlog veka (*Hashimoto*, 2015, str. 3). Neposredno pre obeležavanja pedesetogodišnjice kraja Drugog svetskog rata, japanska komisija koju je osnovala Liberalno demokratska partija (LDP) imala je za cilj da privede kraju debatu o ratnom sećanju nacije i pomirenju sa prošlošću (*Saaler i Schwentker*, 2008, str. 6). Međutim, nakon 1995. godine i razgovora o japanskoj ratnoj istoriji, potreba za njenim sećanjem prilično je eskalirala (*ibid.*). Kao posledica toga, istraživanja o kulturi sećanja i japanskoj postratnoj istoriji neprekidno napreduju i u Japanu i u japanskim studijama širom sveta. Poslednji preživeli svedoci poznatiji kao *hikubaše* nastavljaju da oživljavaju sećanja na nuklearni napad na Hirošimu i Nagasaki za vreme Drugog svetskog rata i da ga prenose na naredne generacije.² Svest Japanaca o kolektivnom identitetu, njihova kulturna tradicija i osećaj pripadnosti umnogome duguju konceptu posttraumatskog pamćenja, kao integralnom delu *Sopstva*. Hipoteza autorki je da takav trend, zahvaljujući političkom pamćenju, potpomognutom popularnom kulturom, u velikoj meri simplifikuje bogat japanski identitet, a ulogu Japana u Drugom svetskom ratu svodi na ulogu žrtve.

Na sličnoj osnovi može se posmatrati i srpski identitet izgrađen u odnosu na Kosovski mit i sećanje na vaskolika stradanja srpskog naroda, kao i u odnosu sa značajnim *Drugim(a)*. Primenjujući glavne postulate teorije kulture pamćenja, autorke teže da, iz ugla socijalnog konstruktivizma, analiziraju značaj kulture sećanja za održanje kolektivnog identiteta japanskog naroda kao jedne od poraženih

² Traumatsko sećanje se u Japanu naziva problemom istorijske svesti (*rekishi ninshiki mondai*).

država u Drugom svetskom ratu, postavljajući zagonetku da li će kultura sećanja (p)ostati vezivno tkivo japanskog nacionalnog identiteta i da li će doći do svesne konstrukcije nacionalnog mita, kao što je to slučaj sa Kosovskim. Rad nema za cilj da prikaže celovitu sliku sećanja u Japanu, odnosno preciznu hronologiju bogate japanske kulture pamćenja kao kompleksne veze istorije, identiteta i tradicije. Fokus rada u studiji slučaja Japana je na istorijskom momentu bombardovanja Hirošime i Nagasakija i na kulturi pamćenja koja iz njega proizilazi. Iako je japanska država nakon rata bila primarno fokusirana na procese obnove i postizanja ekonomskog prosperiteta, sećanje na ratne zločine i patnje nije prestajalo. U cilju da svoju ulogu u Drugom svetskom ratu redukuju na *državu žrtvu nuklearnog bombardovanja*, od sredine prošlog veka može se pratiti i trend identitetskog redukcionizma u korist imidža kreiranog u odnosu na traumatsko sećanje, a na štetu slike naroda drevne tradicije i kulture. Rad istražuje potencijal postepenog prelaza prisutnog komunikativnog pamćenja Japanaca koje oslikava generacijsko sećanje na bombardovanje, ka kulturnom sećanju i kreiranju mita kakav je onaj koji ovekovečuje kulturno sećanje srpskog nacionalnog bića – Kosovski mit. Iako je kontekst proučavanja sećanja različit u dvema studijama slučaja, tačku spajanja dva naizgled nespojiva primera, Japana i Kosmeta, autorke pronalaze u sećanju na traumatske događaje, ratne dane i stradanja oba naroda kroz prizmu kulture sećanja kao referentnog teorijskog modela. Usmena tradicija zauzima posebno mesto u kreiranju i očuvanju kolektivnog identiteta japanskog i srpskog naroda, prenošenjem znanja i sećanja kojim se obnavljaju veze sa precima i njihovom ulogom u istorijskim događajima od vitalnog značaja.

Značaj pomenutih koncepata sve je zanimljiviji za istraživanje i studijama bezbednosti, konkretno pristupa ontološke bezbednosti. Nezanemarljiv deo istraživanja posvećen je analizi značaja uloge Kosovskog mita za očuvanje kolektivnog identiteta srpskog naroda, odnosno njegove ontološke (ne)bezbednosti. Ontološka bezbednost, kao poseban fenomen nastao iz iste, socijalno-konstruktivističke struje u bezbednosnim studijama, predstavlja poseban otklon od istraživanja kulture pamćenja koji se u istraživanjima najčešće oslanja na studije psihologije, historiografije i folkloristike. Iako relativno mlad teorijski pristup koji, za razliku od drugih nivoa bezbednosti, za referentni objekat uzima nematerijalno i neopipljivo nasleđe političke zajednice (zbog čega je teško dokaziv i postoji sklonost relativizaciji njegove teorijske primenljivosti), u radu će biti od velikog značaja. Ontološka bezbednost, kao naučen odnos sa *Drugima* kroz kulturu sećanja na zajedničke (ne)slavne momente, nadgrađuje postojeće nalaze opšte teorije kulture odgovorom na pitanje zašto je postojanje kolektivnih identiteta kroz kulturu pamćenja bezbednosno aktuelna tema. S druge strane, kolektivno sećanje je i u modernim državama neprestani predmet političke instrumentalizacije i sredstvo populističkih ideja. Ono je fundament i motivišuća snaga u borbi protiv svakog (racionalnog i/ili iracionalnog) pod-

sticaja koji za cilj ima bespovratni gubitak dela kolektivnog sećanja i predstavlja se ontološkom pretnjom identitetu jedne etnopolitičke zajednice.

Rad je podeljen na pet celina. Nakon uvodnog dela u kome su predstavljene studije slučaja, istraživačka namera, zagonetka i teorijski okvir, sledi argumentacija o kulturi pamćenja i zaborava kao konektivnoj strukturi kolektivnih identiteta, a koja prožima rad celom dužinom. Nakon toga elaboriran je koncept prelaska iz komunikativnog u kulturno pamćenje na studiji Japana, a u odnosu na studiju o Kosovu. U poslednje dve celine akcenat je na značaju pothranjivanja kolektivnog identiteta mitom, kolektivnim pamćenjem, te njihovoj nužnosti i instrumentalizaciji, s posebnim akcentom na Kosovskom mitu, nakon čega slede zaključna razmatranja. Radom se ne može napraviti uporedna analiza dveju studija slučaja, s obzirom na to da se radi o različitim vremenskim stupnjevima životnog ciklusa stvaranja i rekonstrukcije kulturnog pamćenja, ali se kontekstualnim pristupom na dve studije slučaja može primeniti izabrani teorijski okvir.

Snaga konektivne strukture za (o)čuvanje kolektivnih identiteta

Svaka kultura poseduje *konektivnu strukturu* kojom vezuje čoveka za drugog čoveka, tako što u vidu simboličkog sveta smisla stvara zajednički prostor iskustva, delovanja i očekivanja, koji svojom obavezujućom i vezujućom snagom pruža osećaj poverenja i orijentacije (Assmann, 2005, str. 18). S jedne strane konektivna struktura zajedničkog znanja i slike o sebi spaja individue u pripadnost *mi* na osnovu postojanja zajedničkih pravila i vrednosti, a sa druge na osnovu deljenja zajedničke prošlosti. Preko konektivne strukture jučerašnjost se vezuje sa sutrašnjošću, oblikovanjem današnjeg iskustva i kroz uključivanje raznih priča i slika prošlosti, stvarajući tako nadu i sećanje (*ibid.*, str. 19). Na ovaj način je formirana i današnja svest i identitet japanskog i srpskog naroda.

Centralno pitanje kulture sećanja jeste *šta je to što ne sme biti zaboravljeno?* Svakom narodu je svojstveno jedno takvo pitanje oko kojeg se kroji zajednički identitet. Na studiji slučaja Japana autorke odgovor na postavljeno pitanje traže u završnici Drugog svetskog rata i nuklearnom bombardovanju koje je usledilo. Traumatski događaj bombardovanja Hirošime i Nagasakija značajni su referentni objekti u kolektivnoj svesti. On generiše diskurs koji, povratno, normalizuje njegovu upotrebu u svakodnevnom životu. Sećanje na bombardovanje tako postaje kulturno relevantno, zapamćeno i prenošeno kao izuzetno štetno iskustvo koje prate negativne emocije integrisane u kolektivni identitet. Na ovaj način, japanski identitet ne integriše svoju ulogu u ratu i uzrok nastanka traumatskog događaja, već izraza iz konstrukta slavne smrti, *kleosa* (gr.), dok pitanja ostaju ista – kako se sećati, sa čim se pomiriti, kada stati i koga ovlastiti za sprovođenje mirnodopske nacionalne agende (Knežević, 2020).

Kultura sećanja oslanja se najviše (mada ne isključivo) na oblike odnošenja prema prošlosti; ona nastaje time što vreme prolazi (Assmann, 2005, str. 37). Sama po sebi prošlost kao takva nije dovoljna, već je potrebno imati određen odnos prema njoj. Odnosnje prema prošlosti je moguće ukoliko su ispunjena dva uslova: 1) prošlost ne sme sasvim nestati, neophodna su svedočanstva – dokazi o njoj; 2) svedočanstva treba da imaju karakterističnu razliku spram onoga danas (*ibid.*, str. 38). Razlikovanje prekida između juče i danas, u kome se donosi odluka o nestajanju ili čuvanju, jeste smrt. Kada Asman piše da umrli i dalje žive u sećanju okruženja, on misli na čin oživljavanja koji umrli ima zahvaljujući odlučnoj volji grupe da ga ne prepusti nestajanju, nego da ga snagom sećanja zadrži kao člana zajednice i povede kroz sadašnjost (*ibid.*, str. 40). Asmanove tvrdnje da sećanjem rekonstruišemo prošlost deluju kao lajtmotiv u obema izabranim studijama slučaja.

Moris Halbvaks (*Maurice Halbwachs*) je među prvima elaborirao pamćenje kao sastavni deo individualnog i kolektivnog identiteta u delu *Društveni okviri pamćenja* (*Les cadres sociaux de la mémoire*, 1925). On navodi da je svako pamćenje socijalno uslovljeno, odnosno da pamćenje čoveku prirasta tek u procesu socijalizacije, te da grupa određuje pamćenje svojih članova (Halbwachs, 1992, str. 55), što se može dokazati na primeru *generacijskog prenosa* i u Japanu i u Srbiji. Halbvaks objašnjava kolektivno pamćenje kao selektivan čin prema različitim uslovima sećanja prošlosti; sećanje reprezentuje stvarnost na subjektivan način, tako da odgovara sadašnjosti (*ibid.*, str. 182-183). Prednost Halbvaksove teorije je u tome što pored čina sećanja objašnjava i zaborav, stoga je njegova teorija identiteta posebno značajna za analizu onih naroda koji odbacuju sopstvenu prošlost, praveći otklon od svojih predaka. Zaborav je takođe selektivno primenjen i u japanskom i u srpskom kolektivnom sećanju, pa se neguju samo momenti slave i mučeničkog stradanja. Halbvaks tvrdi da pamćenje živi i održava se u komunikaciji, te je, ukoliko se ona prekine, posledica zaborav. Iz toga proističe i osnovna razlika između dva pristupa. Dok je Asmanov fokus na kreiranju sećanja kao posledice kulturnih sistema i praksi, Halbvaks naglašava dinamiku grupe i društvene okvire (porodicu, zajednicu, religiju) kao dominantne u konstruisanju individualnih i kolektivnih sećanja.

***The Floating Gap* kao prelaz od komunikativnog ka kulturnom pamćenju**

Oslanjajući se na postavke belgijskog istoričara i antropologa Jana Vansine, koji kolektivno pamćenje deli na komunikativno i kulturno pamćenje (Vansina, 1985), rad teži da prikaže kako je trenutno na delu komunikativno pamćenje koje pomaže u izgradnji japanskog kolektivnog identiteta, dok će protekom vremena ovo pamćenje tranzitirati u kulturno. Komunikativno pamćenje obuhvata sećanja koja se odnose na skorou prošlost (*recent past*) i koja čovek deli sa svojim savremeniciima (Assmann, 2005, str. 59). Generacijsko pamćenje se posebno izdvaja iz komuni-

kativnog i predstavlja istorijsko prirastanje uz grupu, odnosno uz nosioce koji ga otelovljuju (ukoliko su umrli nosioci pamćenja, ono ustupa mesto novom pamćenju). Ova vrsta pamćenja je posebno aktuelna u Japanu, jer je izvestan broj žrtava nuklearnog napada i dalje živ. Rimljani su poznavali poseban izraz – *saeculum* (lat.) kojim su označavali prekretnicu, politički prevrat, odnosno *kraj jednog doba* umiranjem poslednjeg preživelog nosioca sećanja i dolaska nove generacije (Bilynskyj Dunning, 2017, str. 2). Dokle god opstaje sećanje koje je obrazovano ličnim i komunikativnim iskustvom i koje odgovara trima ili četirima generacija, govorićemo o komunikativnom pamćenju u Japanu. Sve dok postoji najmanje jedan svedok vremena koji je preživio i još uvek pamti Hirošimu i/ili Nagasaki i kome su ovi značajni događaji lično traumatsko iskustvo, trajaće i živo sećanje.

Jedan ogranak istorijskih istraživanja – usmena istorija (*oral history*) – bavi se isključivo sećanjima koja se prikupljaju u usmenim iskazivanjima. Zaključci mnogobrojnih istraživanja su da živo sećanje ne seže dalje do unatrag 80 do 100 godina (Assmann, 2005, str. 27-28). Nakon toga slede, odvojene tekućim jazom (*floating gap*), informacije iz udžbenika istorije i medija o nuklearnom bombardovanju, odnosno njihova zvanična predaja. Tekući jaz predstavlja pukotine u izveštavanju između *najskorije prošlosti*, o kojoj postoji najviše informacija, i *vremena početka*, koje je zabeleženo kulturnim pamćenjem (*ibid.*, str. 112). Između dve odrednice postoji velika vremenska razlika obeležena prazninom. *Dark age*, kako autori često nazivaju ove pukotine, prepoznaje se i u hronologiji srpskog naroda, gde je nakon 1389. godine i prodiranja Osmanlija na prostore nekadašnje Stare Srbije usledio period dug četiri veka koji se upravo i naziva periodom mračnog doba. Polaritet i prelaz iz komunikativnog u kulturno pamćenje nikad nije jasan i precizan, iako se obe razine prošlosti vremenski dodiruju, te genealogija u tom slučaju često izgleda kao *glava i rep bez trupa*.

Posebno je Halbvaks bio zainteresovan za proučavanje prelaza iz živog sećanja u dva različita oblika pismenog fiksiranja, koje on naziva *istorijom* i *tradicijom*. *Differentia specifica* koja prikazuje polaritet između komunikativnog i kulturnog pamćenja jeste u tome ko su nosioci kulturnog sećanja, odnosno kazivanja. Dok je kod komunikativnog učestvovanje grupe u pamćenju uvek difuzno, učešće u kulturnom pamćenju uvek je diferencijalno (*ibid.*, str. 62-63). To zapravo znači da u kulturnom sećanju postoje specifični nosioci sećanja koji imaju funkciju da prenose i čuvaju sećanje grupe.³ Druga *differentia specifica* je da kada govorimo o kulturnom pamćenju, govorimo o izvansvakodnevnom pamćenju. Njegova glavna razlika

³ Kulturno pamćenje uvek ima svoje posebne nosioce. To mogu biti razni opunomoćenici znanja, kao što su šamani, grioti, sveštenici, učitelji, pisci, učenjaci, tzv. specijalizovani nosioci tradicije.

u odnosu na komunikativno pamćenje jeste njegova oblikovanost i ceremonijalnost (*ibid.*, str. 68).

U izvoru i središtu kulture sećanja nalazi se *fenomen spomena na mrtve*. U ovom fenomenu spajaju se komunikativno i kulturno pamćenje. “Sećanje na mrtve najpre budi osećanja, potom se pretvara u mit i najzad prelazi u društvenointegrativno kulturno pamćenje” (Kuljić, 2014, str. 16). Pored toga, budeći ova (o)sećanja, spomen na mrtve poseduje i mobilisuću snagu. Još od avgusta 1945. godine zvanično je ustanovljen dan sećanja na žrtve atomske bombe, koji se obeležava u celom svetu. Simbolično, ovaj praznik se naziva Danom protiv zaborava, kada se preživeli, članovi porodice, sugrađani okupljaju kako bi odali počast stradalima minutom ćutanja. Na ovaj način narod živi sa svojim mrtvima, neprestano ih održava prisutnim u sadašnjem vremenu, gradeći sliku svog jedinstva i identiteta, dok mrtvi nastavljaju da žive kroz uspomene i komemorativno sećanje. Razni rituali oko žrtava učvršćuju vrednost naroda i snaže njegovu homogenost (*ibid.*, str. 20). U kontekstu kulture sećanja, uspostavljanje državnog praznika podstiče ljude na razmišljanje o njihovom sadržaju, istovremeno prikazujući segmente *zarobljene* prošlosti, koja se svaki put oživljava obeležavanjem određenog datuma (Ивановић-Баришић, 2014, str. 276).

Interesantno je da u prvim posleratnim godinama nije došlo do institucionalizacije komemorijalne službe u Japanu. Nakon Drugog svetskog rata, komemorativni rituali bili su fragmentirani od strane različitih grupa – od hikubaša do političara (Saito, 2010, str. 633). Nakon ispada vodonične bombe 1954. godine, došlo je do promena u komemoraciji atomskog bombardovanja, uzdižući Hirošimu na razinu kulturne traume posleratnog nacionalnog identiteta Japana kao pacifističke nacije nuklearnih žrtava (*ibid.*). Važno je naglasiti da takvog preoblikovanja Hirošime kao simbola nacionalnog identiteta Japana i moralnog jedinstva ne bi bilo bez aktivizma društvenog pokreta i formiranja koalicije među političkim partijama (*ibid.*). U ovom kontekstu, značajno je napraviti paralelu između političkog i kulturnog pamćenja, koju je Aleida Asman (*Aleida Assmann*) detaljno elaborirala u knjizi *Duga senka prošlosti, kultura pamćenja i politika povesti*. Naime, Aleida smatra da je političko pamćenje – pamćenje *odozgo*, odnosno da je planski oblikovano, zasnovano na upotrebi prošlosti u cilju formiranja snažnog kolektivnog identiteta (poput nacionalnog), odnosno da se u političkom pamćenju *istorija sagledava očima identiteta* (Assmann, 2006, str. 36). Uspostavljanje godišnje memorijalne službe u pomen mrtvima u ratu direktno se može svrstati u domen političkog pamćenja, oblikovanja kolektivne svesti od strane političke elite. Političko pamćenje je najčešće selektivno. Koristi se u svrhe veličanja uspeha i pobjeda, dok se porazi zaboravljaju, osim kada država kreira identitet na negovanju sećanja na žrtve, odnosno stradanja (Delibašić, 2022, str. 31), kakav je slučaj i sa Japanom i sa Srbijom.

Od 1963. godine do danas Japan održava Nacionalnu memorijalnu službu mrtvima u ratu (Lind, 2008, str. 37). Svake godine, na isti dan (15. avgusta), u Japanu se obeležava sećanje na kraj Drugog svetskog rata i na žrtve atomskog bombardovanja. Vrednovanje života i smrti uvek je kulturno uslovljeno složenom i promenljivom realnom društvenom istorijom (Kuljić, 2014, str. 21). Godišnji ritual, odnosno komemoracija, centralni je događaj i počinje obraćanjem cara i premijera, koji formalno prenose reči žalosti za poginulima.⁴ Nakon toga sledi svečana jednočasovna ceremonija čiji je centralni momenat izdizanje ploče sa žutim i belim hrizantemama kao simbolom duša mrtvih. Svake godine se ova ceremonija, koja je dobila ritualni karakter, održava u isto vreme, na istom mestu, identičnim protokolom na poznatoj pozornici. Ovaj događaj, svojom ritualnošću, donosi bliskost narodu jer podstiče kontinuitet identiteta i sprečava zaborav. Mrtvi koji su deo prošlosti utemeljuju kolektivni identitet, i što su figure sećanja sakralnije, to im je veća normativna snaga (Assmann, 2005, str. 59). Država poseduje privilegovan status da uspostavljanjem praznika usmerava odnos sunarodnika prema prošlosti. Na taj način suvereno odlučuje koju prošlost i na koji način treba pamtiti izdvajanjem značajnih događaja ne samo za sadašnjost već i za budućnost zajednice (Ивановић-Баришић, 2014, str. 277). Ipak, neosporno je da država ima suvereno pravo da uspostavlja i institucionalizuje ritualne događaje određujući odnošenje prema prošlosti, kao što je neosporna potreba da se njena uloga u projektu konstruisanja načina i vidova pamćenja problematizuje. Komemoracije, gledano kroz sočiva socijalnog konstruktivizma, nisu univerzalne i objektivne istine, već su društveno konstruisane, podložne promenama i interpretacijama. Za potrebe ovog rada, u kontekstu proučavanja i analize javnih komemoracija, autorke se distanciraju od socijalnog konstruktivizma jer su takvi događaji i rituali nametnuti *odozgo* i spadaju u sferu političkog pamćenja.

Nakon zastrašujućeg kraja Drugog svetskog rata, Hirošima je obnovljena. U reci Ota ostalo je ostrvo u kome se nalazi Park mira sa nizom spomenika, kao komemorativna veza sa prošlošću: Muzej mira, spomenik Mira za decu⁵, ruševine industrijske i trgovačke komore, kao i simbol – plamen koji će biti ugašen tek onda kada se zvanično uništi i poslednja atomska bomba na planeti (Lucken, 2017, str. 238-248). U pitanju su znaci prošlosti koji imaju potencijal da probude razna (o)se-

⁴ Videti snimak cele komemoracije na sledećoj poveznici: <https://www.youtube.com/watch?v=pI1WhuD6LuQ>

⁵ Spomenik Mira za decu je napravljen u čast deci ubijenoj atomskom bombom – posebno mlađoj devojci Sasaki Sadako, koja je umrla sa dvanaest godina od leukemije (Lind, 2008, str. 37). Sadako je mislila da će biti izlečena ako skupi hiljadu ždralova. Iz tog razloga, u čast njoj i drugim žrtvama bombardovanja, deca širom Japana savijaju papirne ždralove i šalju ih u Hirošimu, a oni se potom ređaju oko Sadakine statue i veličaju statuu na kojoj stoji natpis “ovo je naš vapaj, ovo je naša molitva, za mir u svetu” (*ibid.*).

ćanja (Kuljić, 2014, str. 274). I u Nagasakiju se nalaze Muzej atomske bombe i Park mira, a u celoj državi postoji preko 85 memorijalnih muzeja japanskih ratova dvadesetog veka (Yoshida, 2004, str. 16). Proliferacija memorijalnih muzeja u Japanu direktno se povezuje sa porastom diskursa sećanja (Huysen, 2000, citirano prema Kal, 2008, str. 20), a njegov porast ne samo da postavlja osnovu za nesmetan prelaz komunikativnog u kulturno pamćenje već i simplifikuje japanski identitet i redukuje ga na ovo traumatsko iskustvo. Kultura sećanja na mrtve u Japanu iskazuje potragu za smislom koja kroji sliku prošlosti, a istovremeno utiče na percepciju budućnosti. Postmemorijalna veza sa prošlošću bitna je za očuvanje kolektivnog identiteta i zajedništva. Koncept *postmemory* opisuje odnos *generacija posle* koje treba da se nose sa kolektivnim i kulturnim traumama prethodnika, odnosno potrebom da dožive njihovo pamćenje preko priča i slika (Dragičević-Šešić i Rogač-Mijatović, 2014) i da nastave da ga dalje pripovedaju.

Još od ranih pedesetih godina prošlog veka, predmet japanske popularne kulture je sećanje na Drugi svetski rat. Tada je i nastao prvi film *Godzila (Gojira)* u kome se prikazuje atomsko testiranje i uništenje od strane američkog neprijatelja (Napier, 2005, str. 1). Ifukube Akira (伊福部 昭), muzički direktor filma i kompozitor, izjavio je da za njegovu generaciju film *Godzila* oslikava “duše japanskih vojnika koji su umrli u Tihom okeanu tokom rata” (Igarashi, 2000, str. 116). Japanski manga stripovi su nakon Drugog svetskog rata posebno problematizovali tematiku rata i stekli svetsku popularnost. Od šezdesetih godina prošlog veka animirani filmovi i televizijske serije neizostavno su imali ratnu tematiku. Najpoznatiji od njih prikazuju atomsko bombardovanje Hirošime (film *Bosonoge generacije*) i poslednje dane bombardovanja kroz oči dvoje dece (film *Grob svitaca*) (Napier, 2005, str. 1). Pomenuti filmovi, koji prikazuju lično sećanje pisaca originalnih tekstova (odnosno Nakazva Keijia u autobiografskoj mangi *Bosonoge generacije* i Nosaka Akijuki u poluautobiografskoj zbirci pripovedaka *Grob svitaca*) postali su deo japanskog kolektivnog pamćenja (*ibid.*). Kulturna i nacionalna svest posleratne generacije Japanaca u velikoj meri je izgrađena na osnovu sećanja na žrtve i posledice katastrofalnog napada.

Sećanje na Hirošimu u Nagasaki, uokvireno i rasprostranjeno kao masovna priča o žrtvama u javnom diskursu, ima za cilj da pacifikuje posleratno društvo u Japanu (Hashimoto, 2015, str. 82), a ujedno poseduje i formativnu i normativnu snagu za (o)čuvanje kolektivnog identiteta. S druge strane, koliko god ovaj proces imao značajnu ulogu u mobilizaciji individua u kolektivnom *mi*, postoji bojazan da stvaranjem kulturnog pamćenja na traumatski događaj, njegovim prenošenjem, svakodnevnim konzumiranjem kroz diskurs i popularnu kulturu, može uzrokovati promenu *imidža* japanskog naroda spolja, iz ugla *Drugih*. Na taj način odlike i dostignuća drevne japanske civilizacije, koje čine srž japanskog identiteta, ostaju zarobljene u slici viktimiziranog naroda nastaloj sredinom prošlog veka.

Kulturno pamćenje i pothranjivanje kolektivnog identiteta

Tri teme značajne za ovo istraživanje povezane su sa formulacijama sećanja (odnos prema prošlosti), identitetom (politička imaginacija) i kulturnim trajanjem (obrazovanje tradicije). Povezivanje vremenske i socijalne dimenzije definiše sve tri teme jer kultura pamćenja nije nepromenljiva, te je neophodno neprestano raditi na određivanju odnosa prema prošlosti na osnovu koje nastaje politička imaginacija i sama tradicija. Kako bi proces bio uspešan, važno je shvatiti apstraktnost *mi* identiteta. I za same studije kulture sećanja i za povezanost sa ontološkom bezbednošću zajednice vrlo je bitno isto poimanje normativnog i narativnog *mi* identiteta i osećaja pripadnosti, putem obrazovanja i pripovedanja – narativa. Kao sjajna uvertira u potonji teorijski i empirijski pristup, Asman navodi da je konektivna struktura pojedinaca u zajedničkom sadržaju *mi*, zajedničkom znanju i slici o sebi koja se oslanja na vezanost zajedničkim pravilima i vrednostima koja uporište imaju u sećanju na zajedničku prošlost (Assmann, 2005, str. 19). Zamišljanjem slike o *Sopstvu*, društva generacijski prenose vlastiti identitet upravo kroz kulturno sećanje.

Na tragu socijalnog konstruktivizma, autorke izvode zaključak da kolektivitet može generisati pamćenje zajednice oblikujući pamćenje pojedinca koji nije iskustveno doživio određenu interakciju, već je putem socijalizacije usvaja kao ličnu. Za razliku od Japana gde i dalje postoje svedoci – hikubaši, svedoci Kosovskog boja odavno nisu među živima. Odnos prema vremenu i prostoru (Japan nakon 1945. i Kosovo nakon 1389. godine), odnosno veza sa tačno određenom geografskom oblašću i istorijskim trenutkom ključna je za empirijsku primenljivost kulture sećanja. Uporišta sećanja i simboli kolektivnog identiteta pružaju permanentnost i stabilnost zajednice. Naročito je značajan trenutak kada je vremenski i prostorni oblik nosilac *Sopstva* zajednice, a kada je ona *in absentia* (*ibid.*, str. 45). Zahvaljujući ovakvoj konstelaciji moguće je razumeti zašto je ideja o očuvanju Kosova i Metohije od fundamentalnog značaja za kolektivni identitet srpskog naroda i zašto postoji potreba za njegovim pothranjivanjem. Precizno vezivanje za konkretan prostor – Kosmet u geografskim granicama, sa spojem vremena – od boja na Kosovu 1389. godine kao istorijskog momenta srpskog stradanja, omogućilo je održavanje etnopolitičke grupe na temeljima sećanja i njegovo neprestano obnavljanje. Posredi su ideje, predstave i slike koje kolektiv izgrađuje o zajedničkom prostoru – fizičkom i duhovnom u kome živi, i koje potom reflektuje u kolektivnoj kulturnoj projekciji stvarnosti. Otuda se kulturološke predstave pojavljuju kao “samoizražavanje kolektivne duhovne stvarnosti, pothranjene u kolektivnom pamćenju” (Бошковић, 2014, str. 362). Uslovljenošću realpolitičkih uslova od 2008. godine i tkzv. jednostranim proglašenjem nezavisnosti Kosova, nosilac *Sopstva* zajednice je *de facto in absentia*, što je na ovim prostorima dovelo do još agresivnije, ka spolja usmerene distinktivnosti.

Autorke fenomen kolektivnog pamćenja, kao što je predočeno, posmatraju kroz sočiva socijalnog konstruktivizma. Na sličnom tragu, a u potrazi za smislom i spoljnim okvirima delanja kolektiviteta, u studijama bezbednosti nastao je koncept ontološke bezbednosti. Pozajmljena iz radova sociologa Antonija Gidensa (*Anthony Giddens*), ontološka bezbednost je primenjena na shvatanje iskustva sebe kao celine, odnosno *Sopstva* kolektiviteta u naučenim odnosima sa značajnim *Drugim* (Mitzen, 2006, str. 342-344). Ontološka bezbednost se zato definiše kao interakcija i praksa ustaljenih odnosa kolektiviteta u kojima se oni osećaju bezbedno. Međutim, kritički momenti, poput separatizma, stvaraju realističan osećaj ontološke nebezbednosti (Ejdus, 2020). Jednostrano proglašenje nezavisnosti Kosova 2008. godine direktno je dovelo do straha od ontološke nebezbednosti kolektiviteta koji je nastanjen u geografskim granicama Republike Srbije. Istorijsko, ili preciznije kulturno polaganje prava nad teritorijom jeste ključni argument ontološke bezbednosti koji se sada percipira kao nužnost i potreba. Ono je suštinski satkano u identitet kolektiviteta bez kojeg se javlja strah i bojazan od gubitka *Sopstva*. Čvrsto vezujući *Sopstvo* sa pojmom *Svete zemlje*, kao sastavnog dela brojnih kultura kolektiviteta poznatih kao nacije, odstranjivanje uprošćenja deluje kao element nestajanja uporišta zajedničkih sećanja i identiteta. “Država je tražiteljica ontološke bezbednosti” (*ibid.*, str. 13), što istorijski fakti po pitanju Kosmeta jasno dokazuju. “Gubitak Kosova 1389., pa njegovo vraćanje početkom 20. stoljeća, pokazuje da nijedan gubitak nije trajan i nijedan poraz vječan. Svaki gubitak izaziva želju za povratkom, a sve dok ta želja postoji, Kosovo nije izgubljeno (...)” (Jović, 2020, str. 248). Povezivanje *naučene prošlosti* posredstvom kulture sećanja, postaje vodilja i nada za budućnost pripadnika grupe. Pripadnost grupi određuje osobenost i trajanje, zbog čega je potrebno očuvati i preneti istoriju kroz zajednička sećanja kao nepromenljivo trajanje (Assmann, 2005, str. 47). Nepromenljivo trajanje zahteva pothranjivanje identiteta, koje posledično dovodi do rekonstruktivnosti sećanja.

Potreba za rekonstruktivnošću je na primeru Kosova gotovo i značajnija nego u Japanu, jer su osnovni činioci identiteta upravo priče i istorijski događaji koji nisu imali sledbenike, niti postoje zvanična pisana svedočanstva o njima. Na primeru Kosovskog mita, jedini istorijski dokazi se nalaze u spisima manastira, otomanskih i grčkih istoričara, kao i Konstantina Filozofa (koja su nastala godinama nakon boja na Kosovu i samim tim je njihova relevantnost problematizovana). Takav simbolični i konstitutivni element u srpskoj istoriji se održao zahvaljujući usmenoj književnosti, predanjima, rekonstrukciji i crkvi. Pored toga, *systeme de localisation* je u srpskom narodu negovala i Srpska pravoslavna crkva, jer je prostorno uporište sećanja očuvala u mnogobrojnim manastirima, bogomoljama i na spomen-pločama. Ona predstavljaju i otelotvorenje kolektivnog sećanja na koje se zajednica poziva i u odnosu na prošlost i u pogledu na budućnost.

Funkcije koje kulturno pamćenje mora ispuniti da bi se normativno konstruisalo jedinstvo i formativno osmislile smernice u delovanju su, prema Asmanu, pothranjivanje / poetska forma, reprodukcija / ritualna inscenacija i saopštavanje ili kolektivna participacija. Pored poetske forme, poslednja funkcija dobija najviše pažnje u analiziranim studijama slučaja jer “svetkovine i rituali redovnošću svog ponavljanja jemče za posredovanje i prenošenje znanja koje osigurava identitet, a time i za dalju reprodukciju kulturnog identiteta” (*ibid.*, str. 66). Pothranjivanje ili poetska forma je verovatno najznačajnija funkcija srpskog kolektivnog pamćenja, jer je kroz usmenu književnost kosovskog ciklusa uspela da održi živim motive herojskog stradanja i izdaje koji se inscenacijom i, konačno, participacijom reprodukuju kroz naraštaje. Najznačajnija narodna ostvarenja su pesme Kneževa večera, Kosovka devojka i Kosovski boj. “Ja mislim da su Srblji i prije Kosova imali junački pjesama od starine, no budući da je ova premjena tako silno udarila u narod, da su gotovo sve zaboravili, što je bilo donde, pa samo odande počeli nanovo pripovijedati i pjevati” (Stefanović-Karačić, 1988, str. 596). Iako se u zaokruženom književnom obliku pojavila tek u XIX veku (ciklus od 14 međusobno povezanih epskih pesama), srpska kosovska epika, kao svojevrsan narodni i kolektivni izraz nacionalne istorije, ima zapaženo mesto u ključnim delima o usmenoj književnosti tokom XX veka kao što su *The Heroic Age* (Chadwick, 1912), trotomno delo *The Growth of Literature* (Chadwick i Chadwick, 1932-1940) i *Heroic Poetry* (Bowra, 1952) (Pavlović, 2019, str. 35-48). Dakle, pothranjivanje srpskog identiteta usmenom tradicijom koja se direktno oslanja na mit prepoznato je i od međunarodne javnosti i postalo je ne samo integrišući faktor u *mi* identitetu nego i distinktivni u odnosu na *Druge*.

Nasuprot inostranom priznanju značaja kosovske epike, poput komentara da zahvaljujući njemu srpski narod širom sveta na godišnjicu bitke zastaje da bi se još jednom zamislio nad njenim smislom i uticajem (Emmeth, 1990, str. 142), realpolitički uslovi, ideologizacija i instrumentalizacija kolektivnih sećanja mogu obesmisлити njihovu vrednost. “Uspon srpskog nacionalizma i krvavi raspad Jugoslavije stvorio je procep u ovoj interpretativnoj tradiciji. Tako, dok su srpski akademici i intelektualci nastavili da uzdižu kosovsku tradiciju kao otelotvorenje srpske posvećenosti etičkim i metafizičkim vrednostima, neki strani autori postaju izrazito kritički orijentisani prema njoj, pa čak počinju i da je okrivljuju kao izvor i uzrok bezmalo svekolikog nasilja i šovinizma na Balkanu” (Pavlović, 2019, str. 36). Moć usmene tradicije u ovom slučaju ne ogleda se samo u kolektivizaciji *mi* identiteta, već, u zavisnosti od međunarodne naklonosti prema njoj, može postati predmet instrumentalizacije za potrebe stvaranja *Drugog* u odnosu na koga se ostali određuju. Nimalo različita i blaža nije ni instrumentalizacija koja dolazi direktno iz samog kolektiviteta, koja najčešće ima za cilj mobilizaciju masa u cilju legitimizacije vladajuće strukture.

Asman usko povezuje vladavinu i pamćenje, smatrajući da vladavina ima jak podsticaj na sećanje. Vladavini treba poreklo, jer vladaoci uzurpiraju prošlost i budućnost pripovedajući i opevajući svoje žrtve zarad budućnosti, ovekovečujući ih spomenicima i bogomoljama, čime *de facto* obavezuju potonje generacije na sećanje utkano u kolektivni identitet. Da se vladavina legitimizuje, retrospektivno svedoči figura i lik kneza Lazara, za koga se, prema usmenom predanju vezuje i rečenica izgovorena neposredno pred Kosovski boj: “Ja ne odlučujem da li ću ići u bitku po tome kakva je sila koja mi preti, nego po tome koliku svetinju branim.” Herojski lik cara Lazara, koji se, po uzoru na Isusa Hrista, sprema da “polaži život za ideju koja jedino pomoću te žrtve može da pobedi”, budućim generacijama ostavlja u amanet etičko-religijski zavet (Дворниковић, 1990, str. 538). Može se protumačiti da je jači uticaj na kolektivni identitet srpskog naroda učinio simbol žrtve i stradanja vladaoca kneza Lazara, jer se besmrtnost pojedinca zasniva na pamćenju grupe, nego moć i snaga cara Dušana kao najvećeg srpskog osvajača.

“Pod uslovima ugnjetavanja sećanje može postati forma otpora” (Assmann, 2005, str. 86). Forma otpora je u kolektivnom pamćenju srpskog naroda stvorila mit. Transformacija istorijskog događaja iz 1389. godine u mit o stradanju, žrtvi i izdaji srpskog naroda ne anulira njegov realitet, već pretpostavlja njegovu obaveznost i smernicu ka budućnosti, nešto što se ne sme zaboraviti. Iako je Kosovski mit u ovom slučaju negativno određen, kao simbol neiscrpane želje da se sačuva (tada neuspešno) *Sveta zemlja*, on ostaje orijentir budućim generacijama da se žrtve ne smeju zaboraviti i da je ta večna borba za fundamentom kolektivnog sećanja i identiteta motor sopstvenog razvoja. Autorke odbacuju vrednosnu analizu mita kao fikcije, jer čak i da on to jeste, ne može se zanemariti njegova afirmativna uloga u oblikovanju i pothranjivanju kolektiviteta. Fikcija ili ne, mit se prenosi kroz generacije i legitimiše javnim diskursom i putem obrazovanja.

Uloga mita u spoznaji *Sopstva* kao celine i naučenog odnosa sa značajnim *Drugim*

Kulturno sećanje bazira se na prisećanoj prošlosti, odnosno u kulturnom pamćenju zvanična istorija biva transformisana u prisećanje, a zatim postaje mit (*ibid.*, str. 61). Iako sećanjem istorija postaje mit, ona ne prestaje biti realna, već postaje trajna formativna i normativna snaga naroda. Epicentar kulturnog sećanja su simboličke figure. Asman navodi da je odlika kulturnog sećanja sakralnost, jer figure sećanja poseduju religiozni karakter i njihovo prisustvo putem sećanja daje karakter svetkovine. Grupa će sećanjem na svoju prošlost i kroz simbolične figure svedočiti o vlastitom identitetu.

Na ovaj način moguće je objasniti premeštanje istorije u mit, i iskustva u sećanje u Japanu. Nuklearno bombardovanje 1945. godine jeste istorijska činjenica

i kao takva je predmet istorijskog istraživanja. Međutim, ona se može posmatrati i kao *fundirajuća pripovest*, a samim tim možemo govoriti o potencijalu nastanka mita o japanskom stradanju. Iz toga država crpi važan deo legitimiteta i orijentacije, koja se spominje na javnim spomenicima, na komemorativnim skupovima, o kojoj se uči u školama, pa stoga spada u mitomotoriku Japana. Na ovaj način dolazi se do transformacije prošlosti u fundirajuću pripovest – mit, ne osporavajući ni na koji način realitet događaja, već insistirajući na nečemu što se ni u kom slučaju ne bi smelo zaboraviti. Takvo odnošenje prema prošlosti ima fundirajuću funkciju, budući da sadašnjost stavlja pod svetlost pripovesti koja joj daje privid smislenosti. Sa druge strane, postoje i sećanja koja su kontraprezentska, tj. relativizirajuća po sadašnjost. Da li ćemo govoriti o fundirajućim ili kontraprezentskim funkcijama sećanja, zavisi od značaja koji mit ima za neku sadašnjost u formiranju slike o sebi, odnosno orijentirajućoj snazi koju on ima za grupu u određenoj situaciji. Japan, koji svoj identitet usko vezuje za sliku žrtve atomskog napada i na čijoj osnovi postoji potencijal za stvaranje pacifističke nacije, kulturnog sećanja i mita, u aktuelnom trenutku iz usko bezbednosnih razloga odbija da potpiše Sporazum o zabrani nuklearnog bombardovanja.

Za razliku od potencijala premeštanja istorije u mit na primeru Japana, odnos prema prošlosti na primeru već postojećeg Kosovskog mita povezuje naizgled njegove dve međusobno isključive funkcije. Nužnost očuvanja pamćenja na slavnu prošlost, ali i istovremena sadašnja negodovanja zbog prekrajanja geografskih granica Republike Srbije u kome Kosmet ostaje delimično ili u potpunosti van njih, prikazuju prisutnost obeju funkcija. One dalje omogućavaju i kritički pogled na geopolitičke okolnosti u kojima Srbija donosi odluke u vezi sa pitanjem svog teritorijalnog integriteta i suvereniteta. Naizgled dihotomične funkcije se na primeru Kosova nadovezuju, istovremeno naglašavajući motive žrtve i nade.

Da su pogonski motori metamotorike žrtva i nada, dokazuje i pozivanje na figure Kosovskog mita za vreme Prvog i Drugog srpskog ustanka, nakon mračnog perioda, a u talasu rađanja nacionalističkih oslobodilačkih pokreta. Pozivanjem na simboličku obnovu jedinstva i ujedinjene entopolitičke zajednice “u svim borbama i ratovima za nacionalno oslobođenje, počev od ustaničkih vremena, preko Balkanskih ratova, pa do Prvog svetskog rata, kosovski zavet pružao je idejnu, etičku i afektivnu osnovu za mobilizovanje naroda” (Пешић, 2018, str. 222). Bezbednosnim rečnikom, mit je postao osnova želje za spoznajom *Sopstva* kao celine. Mobilizacija sećanja na važnu prošlost održava prasluku istinskog stanja i vremena slobode, samoodređenja za čije je sticanje neophodno otresti se jarma tuđinske vlasti (Assmann, 2005, str. 97). O neophodnosti postojanja mita u osnovi srpskog identiteta svedoči i činjenica da čak pedeset godina duga tradicija *jugoslovenstva* i jaka propaganda o *bratstvu i jedinstvu* nisu uspele da nadjačaju etničke partikularitete i distinktivnost niti da Kosovski mit bace u zaborav (Turda, 2011, str. 488-489).

“Nacija živi samo tako što ponovo oživljava svoju prošlost” (Assmann, 2005, str. 156). Konkretno, pozivanje na Kosovski mit, svetkovanje i ritualno okupljanje na Vidovdan 28. juna, ciklično oživljava takvu prošlost, ali deluje formativno i normativno na budućnost nacije kao kolektiviteta. Ontološka bezbednost polazi od pretpostavke da se *Sopstvo* zajednice formira, pored kolektivnog sećanja, na antagonizmu sa *Drugim*, uglavnom zajednicama geografski bliskim. S druge strane, i Kosovski mit kao fundament srpskog kolektiviteta služi se istom logikom antagonizma u odnosu na nekog značajnog *Drugog* – Turčina, Arnauta, Albanca, koji se s vremenom menjao, u zavisnosti od vremena i konteksta. Zato je česta kritika spoznaje Kosovskog mita kao fundamenta kolektivnog identiteta viđena kroz sočiva jedne pogubne i agresivne duhovne, kulturne i političke ideologije koja Srbe vodi u netrpeljivost i sukobe sa drugim narodima i kao takva im kroz istoriju donosi poraze i poniženja (Тутњевић, 2016, str. 118). Bez obzira na dinstinktivnost koja proizvodi loše relacije sa *Drugim*, subjekt uči i određuje sopstveni identitet u odnosu na nekog. Micen zaključuje da se akteri (kolektiviteti) koji se nalaze u dugogodišnjem sukobu počinju osećati sigurno u toj ulozi ugroženog. Potencijalno je objašnjenje da takvi kolektiviteti preferiraju sukob, a ne mir, zato što jedino kroz sukob spoznaju ko su (Mitzen, 2006, str. 361). Dakle, ostaje nedorečeno da li bi se srpski kolektivni identitet jednako osećao ontološki ugroženim ispunjenjem kosovskog zaveta, jer bi onda izgubio naučen odnos sa *Drugim*, a ujedno i orijentaciju u materijalnom svetu stvorenom na motivima žrtve, borbe i stradanja.

Pomenuto je da se u procesu stvaranja zajedništva i integracijske nadgradnje paralelno odvija i proces distinkcije u odnosu na *Druge*. U formi kulturnog pamćenja prepoznaje se ambivalencija ka spolja, odnosno rađanje agresivnosti oličene u ksenofobiji, genocidnim namerama, mržnji... Deluje da svaka jača povezanost iznutra vodi konfrontaciji/distinkciji spolja, i obratno. Distinkcija se obeležava “kulturom kao posedovanjem stvari, predanjima i mitovima” (Assmann, 2005, str. 179). Primer stvaranja antagonizma i instrumentalizacije Kosovskog mita koja je uglavnom išla *top-down* logikom istovremenog uprisutnjavanja i ritualnog okupljanja na podlogama fundamenta srpskog kolektivnog pamćenja je i politička zloupotreba svetkovanja Vidovdana 1989. godine. Na obeležavanju 600 godina od Kosovskog boja, Slobodan Milošević, bivši predsednik SFRJ, održao je čuveni govor na Gazimestanu koji je, pored uskopolitičkih motiva, za cilj imao istovremenu mobilizaciju jedinstva, ali i strogu distinkciju od onih *Drugih koji žele da vas biju*. Takav glorifikujući (*celebratory*) diskurs o kosovskoj tradiciji (Spasić, 2011) podržali su i intelektualci tokom mračnih devedesetih. Istaknuti pojedinci hranili su srpsku publiku svojim zvučnim parolama o Kosovu kao *najskupljoj srpskoj reči* (Bećković, 1989), *kosovskom opredeljenju Srba* (Samardžić, 1990), što je za posledicu imalo opisiva-nje kosovske tradicije kao “implicitno ili eksplicitno ratnohušakačke i genocidne, a

Srbe kao narod gladan moći i (koji je) rad da vrši agresiju nad drugima, a posebno nad njihovim slabijim susedima” (Pavlović, 2019, str. 36).

Utilitaristički pristup prema Kosovskom mitu i neprestana potreba za demistifikacijom jezičkih konstrukcija o kosovsko-mitskim naracijama dovode do pojednostavljenja njegovog sadržaja i svođenje na mobilizacijski mehanizam širokih masa (Pešić, 2018, str. 29). Nasuprot ideološkoj zloupotrebi u usko propagandne svrhe, neretko se s druge strane osporava i sam mit. Jedan od eminentnih srpskih pisaca i etnologa, Ivan Čolović, se u knjizi *Smrt na Kosovu polju* na samom početku ograničava na proučavanje “ideološke i političke funkcije sećanja na kosovsku bitku” (Čolović, 2016, str. 5), dok dužinom cele knjige pokušava da relativizuje čak i istorijske fakte, učesnike bitke i njen značaj.

“Identitet ne sme ostati stvar spoljnog odlučivanja, već stvar svesti i uverenja, stvar srca” (Assmann, 2005, str. 183), ključna je misao u razumevanju i obeležavanju Kosova kao srca kolektivnog identiteta koje ima sakralni značaj za srpski narod. Nerazmrsiva veza između religije i etniciteta stvara kod pojedinca normativnu i formativnu sliku o sebi najviše obaveznosti koja se ne sme zaboraviti ni po cenu vlastitog života (*ibid.*, str. 184). Religija, kao najučinkovitije sredstvo, identitetu omogućava trajnost. Srpska pravoslavna crkva, kao liderska institucija očuvanja *srca Srbije* ili *srpskog Jerusalima*, održava trajni element srpskog identiteta (Ejduš, 2020, str. 117). Pored toga, na njenim plećima nije samo održavanje kulture sećanja, već i zaštita preko 1500 verskih objekata, što je najviše manastira i crkava po kilometru kvadratnom na području Evrope (Mileusić, 2005, str. 53). Tako kolektivno pamćenje, i njegovi materijalizovani svedoci u vidu bogomolja, postaju bitni i izvan imaginarne konstrukcije ontološke bezbednosti. Sagledavanje očuvanja sećanja i kulturnog nasleđa van *Sopstva* orijentisanog ka unutra može imati i međunarodni značaj, jer su kulturni objekti vlasništvo čitavog čovečanstva (Surlić, 2017, str. 123) i kao takvi imaju važnost i za one *Druge*.

Zaključak

Primenjujući teorijske i metodološke postavke kulture sećanja oslanjane na stanovišta Jana Asmana, autorke prikazuju kako je kultura sećanja društveni konstrukt od vitalnog značaja za očuvanje identiteta naroda Japana i Srbije. Iako je sećanje konstitutivni element svakog kolektivnog identiteta, hiperprodukcija naučnih istraživanja o kulturi pamćenja/zaborava, kao i o posledicama njihove instrumentalizacije, relativno je kasno otpočela. Osam decenija nakon poraza Japana u Drugom svetskom ratu, sedam vekova nakon Kosovske bitke, pitanja pamćenja (p)ostaju važna zato što su ontološki neophodna, politički korisna, intelektualno stimulativna i višegodišnje interesantna. Pri izboru i organizovanju studija slučaja (Japana i Kosova) autorke su se rukovodile namerom da mapiraju istraživačko područje kulture

sećanja (nastanak, transformaciju, prenošenje) i da prikažu razne aspekte njegove upotrebe: svakodnevnu konzumaciju kroz narativ u oba slučaja, tranziciju komunikativnog pamćenja u kulturno, kao i promenu pozicije japanske države od one koju treba kazniti u onu koja identitet gradi na motivima žrtve i stradanja, ispunjenje kosovskog zaveta kao diskursnog imperativa, ali i istovremene opasnosti po ontološku bezbednost srpskog naroda.

U fokusu analize je postepeni prelaz od komunikativnog pamćenja u Japanu, koje *živi* zahvaljujući preživelim hikubašima. Izumiranjem poslednje generacije svedoka napada na Hirošimu i Nagasaki, komunikativno sećanje će svoje mesto ustupiti kulturnom sećanju, odnosno tranzitiraće u mit. U kontekstu moralnog imperativa da se ne zaboravi prošlost i tragično stradanje, sećanja imaju normativnu snagu za izgradnju japanskog kolektivnog identiteta. Autorke ni na koji način ne žele da zanemare druge identitetske aspekte i da redukuju kulturno sećanje Japana na period od 1945. godine, već je biranje vremenskog toka i istorijskih činjenica korišćeno isključivo u svetlu nuđenja drugačije vizije na ono što kulturno pamćenje danas predstavlja u opštoj teoriji kulture. Insistiranje na posttraumatskom sećanju kao integrativnoj sponi, u slučaju ove azijske države, za posledicu ima simplifikaciju identiteta Japanaca na žrtve atomskog bombardovanja, a Japana na zemlju koja istovremeno ne želi da učestvuje u svetskom nuklearnom razoružanju. Pomalo ekstravagantni pristup za objašnjavanje kulture sećanja kroz vreme, može biti od koristi kada istorija postane mit i kada se, kao u slučaju Srbije, bogata istorija i tradicija simplifikuju na jedan istorijski događaj. Dalje, njegovim neprestanim iskorišćavanjem, zloupotrebom za uskopolitičke ciljeve, ne samo da se relativizuju mit i događaj na osnovu koga je nastao već se i problematizuje identitet zajednice, čiji je integralni deo.

Izgradnja autobiografije zajednica na osnovu sećanja koje nije iskustveno blisko njenim pripadnicima može se primeniti i na savremene etnopolitičke zajednice, kao što su autorke pokazale na primeru Kosmeta. Čak i moderne, ekonomski i tehnološki razvijene države u svojoj biti često neguju i pothranjuju kolektivitet na osnovu iskrivljene slike i alternativnih sećanja. One jednako doprinose analizi odnosa između kulturnog pamćenja kao sastavnog dela identiteta zajednice i relativno mladog koncepta studija bezbednosti – ontološke bezbednosti. Stavljajući identitet u centar, kulturno pamćenje i ontološka bezbednost teže istom cilju – opstanku zajednice. Ova dva koncepta se međusobno dopunjuju i nadgrađuju korišćenjem figura i opcija sećanja, njihovom repetitivnošću, uprisutnjavanjem, cirkulacijom i prilagođavanjem u odnosu na aktuelne *Druge*. Kosovski mit, kao vezivno tkivo identiteta srpskog naroda, pokazuje da motivi žrtve, nade i stradanja utiču na kreiranje politika očuvanja teritorijalne celovitosti države, ali i njene ontološke bezbednosti. Neprestana želja da se mobiliše jedinstvo zasnovano na mitu i sačuva srce kolek-

ktivnog bića kreira svakodnevne odnose sa *Drugim*. Istovremeno, takvi motivi u kriznim vremenima omogućavaju instrumentalizaciju i politizaciju mita. Postavke ontološke bezbednosti, kao ni kulturnog pamćenja, ne daju odgovore na pitanja da li bi potpuna koherencija zajednice i spoznaja *Sopstva* kao celine jednako uzrokovali slabljenje identiteta kao i kultura zaborava, odnosno ontološka nebezbednost. Konkretno, ostaje nedorečeno da li bi potencijalno ispunjenje svetih zaveta prošlosti i stvaranja potpune kolektivne bezbednosti delovalo demotivišuće i dezintegrišuće na procese i figure kolektivnog pamćenja, a samim tim i na opstanak kolektivnog identiteta. Iako za korelaciju između kulture zaborava i ontološke nebezbednosti zajednice ne postoji relevantna argumentacija u akademskim krugovima, ona se najčešće koristi kao *data* ili nameće u vremenima kriza, te ostaje plodno tlo za buduća istraživanja.

LITERATURA

- Assmann, A. (2006) *Der Lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: Verlag C.H. Beck.
- Assmann, A. i Shortt, L. (2012) "Memory and Political Change" u Aleida, A. i Linda, S. (ur.) *Memory and Political Change*. Hampshire: Palgrave Macmillan, str. 1-14.
- Assmann, J. (2005) *Kulturno pamćenje – Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vrijeme.
- Assmann, J. (2010) "Communicative and Cultural Memory" u Erll, A. i Nünning, A. (ur.) *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin: Walter de Gruyter, str. 109-118.
- Bajović, T. (2012) "Poplava sećanja: nastanak i razvoj memory booma", *Filozofija i društvo*, 23 (3), str. 91-105. DOI: 10.2298/FID1203091B
- Bečković, M. (1989) *Kosovo: Najskuplja srpska reč*. Valjevo: Glas crkve.
- Bilynskij Dunning, S. (2017) "Saeculum", *Oxford Classical Dictionary*. DOI: 10.1093/acrefore/9780199381135.013.8233
- Bowra, C. M. (1952) *Heroic Poetry*. London: Macmillan.
- Chadwick, H. M. (1912) *The Heroic Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chadwick, M. i Chadwick, N. K. (1932-1940) *The Growth of Literature*. 3 sv. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čolović, I. (2016) *Smrt na Kosovu polju*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Debray, R. (2000) *Transmitting culture*. New York: Columbia University Press.
- Delibašić, E. (2022) "Kontroverze kolektivnog pamćenja", *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, 20, str. 25-40. DOI: 10.51728/issn.1840-4448.2022.20.25

- Dragičević-Šešić, M. i Rogač-Mijatović, M. (2014) "Od sporne prošlosti do zanemarene sadašnjosti: kulturna politika sećanja beogradskog Starog sajmišta", *Protiv zaborava*. [online]. Dostupno na: <http://www.protivzaborava.com/wallpaper/od-sporne-proslosti-do-zanemarene-sadasnjosti-kulturna-politika-secanja-beogradskog-starog-sajmista/> (pristupljeno: 27. 12. 2022.).
- Ejdus, F. (2020) *Crisis and Ontological Insecurity: Serbia's Anxiety over Kosovo's Secession*. London i New York: Palgrave Macmillan.
- Emmeth, T. (1990) *Serbian Golgotha: Kosovo 1389*. New York: Columbia University Press (East European Monographs).
- Halbwachs, M. (1992) *On collective memory*. Chicago i London: The University of Chicago Press.
- Hashimoto, A. (2015) *The Long Defeat: Cultural Trauma, Memory and Identity in Japan*. Oxford: Oxford University Press.
- Huysen, A. (1995) *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*. New York: Routledge.
- Igarashi, Y. (2000) *Bodies of Memory: Narratives of War in Postwar Japanese Culture, 1945–1970*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Jeffrey, A. et al. (2004) *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley, Los Angeles i London: University of California Press.
- Jović, D. (2020) "Crisis and Ontological Insecurity: Serbia's Anxiety over Kosovo's Secession", *Politička misao*, 57 (3), str. 247-253.
- Kal, H. (2008) "Commemoration and the Construction of Nationalism: War Memorial Museums in Korea and Japan", *The Asia-Pacific Journal*, 6 (9), str. 1-25.
- Klein, K. L. (2011) *From History to Theory*. Berkeley: University of California Press.
- Knežević, V. (2020) "Novo definisanje nacionalizma", *Novi standard*, 3. februar [online]. Dostupno na: <https://standard.rs/2020/02/03/novo-definisanje-nacionalizma/> (pristupljeno: 27. 12. 2022.).
- Kuljić, T. (2014) *Tanatopolitika (sociološkoistorijska analiza političke upotrebe smrti)*. Beograd: Čigoja.
- Lind, J. (2008) *Sorry States: Apologies in International Politics*. New York: Cornell University Press.
- Lucken, M. (2017) *The Japanese and the War: Expectation, Perception, and the Shaping of Memory*. New York: Columbia University Press.
- Maier, C. (1993) "A Surfeit of Memory? Reflections on History, Melancholy and Denial", *History and Memory*, 5 (2), str. 136-152.
- Mileusnić, S. (2005) "Spiritual Genocide – Cultural Catastrophe (Continuity of Church Demolition in Kosovo and Metohija)" u Karamata, S. i Očić, Č. (ur.) *Serbs on Kosovo and Metohija*. Belgrade: SANU, str. 53-61.

- Mitzen, J. (2006) "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma", *European Journal of International Relations*, (12) 3, str. 341-370.
- Napier, J. S. (2005) "World War II as Trauma, Memory and Fantasy in Japanese Animation", *The Asia-Pacific Journal*, 3 (5), str. 1-7.
- Nikolić, M. (2012) "Pamćenje javnih medija: od istraživanja prošlosti do oblikovanja identiteta", *Zbornik radova*, 21, str. 401-416.
- Pavlović, A. (2019) *Imaginarni Albanac: Simbolika Kosova i figura Albanca u srpskoj kulturi*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Radstone, S. (2000) *Memory and Methodology*. Oxford i New York: Berg.
- Rossington, M., Whitehead, A. i Anderson, L. R. (2007) *Theories of Memory: a Reader*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Saaler, S. i Schwentker, W. (2008) "The Power of Memory in Modern Japan" u Sven, S. i Wolfgang, Sch. (ur.) *The Power of Memory in Modern Japan*. Folkestone: Global Oriental, str. 1-14.
- Saito, H. (2010) "From Collective Memory to Commemoration" u John R. Hall, Laura Grindstaff i Ming-Cheng Lo (ur.) *Handbook of Cultural Sociology*. London: Routledge, str. 629-638.
- Samardžić, R. (1990) *Kosovsko opredeljenje: Istorijski ogledi*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Spasić, I. (2011) "The trauma of Kosovo in Serbian national narratives" u Eyerman, R., Jeffrey, C. A. i Breese, B. E. (ur.) *Narrating Trauma: On the Impact of Collective Suffering*. Boulder, CO: Paradigm Publishers, str. 81-105.
- Surlić, S. (2017) "Constitutional Design and Cultural Cleavage: UNESCO and the Struggle for Cultural Heritage in Kosovo", *Croatian Political Science Review*, 54 (4), str. 109-125.
- The Page (2022) Nacionalna memorijalna ceremonija "Dana kraja rata" u Japanu [回目的「終戦の日」 政府主催の全国戦没者追悼式] [online]. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=pI1WhuD6LuQ> (pristupljeno: 6. 7. 2023.).
- Turda, M. (2011) "National Historiographies in the Balkans, 1830 – 1989" u Berger, S. i Lorenz, C. (ur.) *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. New York i Basingstroke: Palgrave Macmillan, str. 463-489.
- Vansina, J. (1985) *Oral tradition as history*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Wijegoonawardana, N. (2021) "Peace Education: Lessons from Post-war Japan", *International Journal of Research – GRANTHAALAYAH*, 9 (5), str. 290-296. DOI: 10.7821/granthaalayah.v9.i5.2021.3941
- Winter, J. (2000) "The Generation of Memory: Reflections on the 'Memory Boom' in Contemporary Historical Studies", *Bulletin of the German Historical Institute*, 27 (3), str. 69-92.

- Winter, J. (2006) *Remembering War: The Great War between Memory and History in the Twentieth Century*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Yoshida, T. (2004) "Whom Should We Remember? Japanese Museums of War and Peace", *The Journal of Museum Education*, 29 (2-3), str. 16-20. DOI: 10.1080/10598650.2004.11510504
- Бошковић, С. (2014) *Косовски културолошки мит*. Београд: Службени гласник.
- Дворниковић, В. (1990) *Карактерологија Југословена*. Ниш: Просвета.
- Ивановић-Баришић, М. (2014) "Празнична сећања у Србији од средине 20. века до данас", *Гласник Етнографског Института САНУ*, LXII (1), str. 275-286.
- Пешић, М. (2018) "Косовски мит: између апотеозе и редуktivних тумачења", *Политичка ревија*, 58 (4), str. 25-44.
- Стефановић-Караџић, В. (1988) *Српске народне пјесме I*. Београд: Просвета.
- Тутњевић, С. (2016) *Српски културни наратив, Нацрт за садржај српског културног обрасца у светлу косовског наслеђа*. Београд: Свет књиге.

Đurđica Stanković, Milica Topalović

THE IMPORTANCE OF CULTURAL MEMORY FOR THE CONSTRUCTION
OF COLLECTIVE IDENTITY AND ONTOLOGICAL SECURITY:
A CASE STUDY OF JAPAN AND KOSOVO

Summary

The collective cultural memory is built on important, often traumatic, historical moments, which are reconstructed in the consciousness of the people by sacralization, transmitted by oral tradition, and maintained by the creation of narratives that consequently become a formative, integrative, and mobilizing factor of collective identity. Strongholds of memory and symbols of collective identity provide permanence and stability to the community in the examples of both Japan and Kosovo*. Although the context of the study of memory is different in the two case studies, the authors find the point of convergence of two seemingly incompatible examples, Japan and Kosovo, in the memory of traumatic events and suffering of both nations through the prism of the culture of memory as a reference theoretical model. Seen through the lenses of social constructivism, the paper aims to answer the question of whether the memory of the nuclear attack tends to change and simplify the Japanese identity, and to explore the potential for the creation of a national myth based on the motives of suffering and sacrifice, as is the case with the Kosovo myth. Also, the research intention is reflected in the determination of the significance, but also the (mis)use of the Kosovo myth in the historical positioning of the Serbian

people, both in the construction of our identity and in the creation of distinction in relation to Others. Ontological security, as a learned relationship with Others through the culture of remembering common (in)glorious moments, builds on the existing findings of the general theory of culture by answering the question of why the existence of collective identities through the culture of memory is a topical security issue.

Keywords: Cultural Memory, Social Constructivism, Japan, Kosovo Myth, Collective Identity

Durdica Stanković, Institute of Social Sciences, Belgrade.

E-mail: djstankovic@idn.org.rs

Milica Topalović, Institute for Political Studies, Belgrade.

E-mail: milica.topalovic@ips.ac.rs